

др Радомир Д. Лукић,
професор Правног факултета у Београду

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О КРИЗИ НАШЕГ ДРУШТВА

I

Пре свега би требало одредити појам кризе и утврдити да ли је данас наше друштво у кризи, да би се после говорило о њеним узроцима и начину изласка из ње. Улазити дубље у одређивање појма кризе, међутим, није могуће у једном скромном *прилогу* расправи. Стога ће се поћи од уобичајене употребе ове речи, без обзира што она можда не одговара потпуно суштинском појму кризе. У овом смислу друштвена криза се може одредити као нередовно стање друштва, кад предвиђено и уобичајено не може да се остварује, кад се правила, формална и неформална, не примењују, кад се закони уобичајеног друштвеног тока не могу остварити и услед тога се опште друштвено стање погоршава. Главно обележје кризе лежи у немоћи људи да остваре циљеве које су дотле релативно лако остваривали, немоћи да савладају супротна кретања друштва.

Та ли такво стање друштвене кризе постоји данас у нас? За тачнији одговор треба много више проучавања но што их ми имамо. Али се не може порећи да постоји опште осећање и уверење да нечег од кризе има, мада та мера није довољно одређена. Тако се више-мање можемо сложити да криза постоји. Општа ознака тог кризног стања је, суштински, стихијско кретање друштва, мимо жељеног, очекиваног, регулисаног. Али ово стихијско кретање се у последње време све више убрзава. Стихијско кретање у основи значи да сваки елемент друштва поступа како сам налази за сходно, што би, гледано с повољне стране, значило, у ствари, слободу тих елемената, а, с негативне, да ниједан елемент не постиже оно што хоће, јер нема усклађеног деловања, плана, закона. Но, такво понашање, очито, такође захтева да сваки елемент ради ипак по неком плану, предвиђању, у оквиру неког система, релативно устаљеног и рационалног, до извесне мере дугорочног. Чини се да се данас од тога одустало — свако поступа краткорочно, често сасвим супротно од онога што и сам иначе сматра рационалним и потребним, јер је стање изванредно и треба краткорочно, хитно, без много размисљања предузимати мере које су и у оквиру сваког посебног елемента неповезане, неусклађене. Једном речи, „гаси се пожар”. То је особито опасно обележје стања, јер се тражи излаз без довољно проучавања, па се често делимич-

ним мерама стање и погоршава. Криза не чека проучавање: дугови се морају платити, незапосленост се брзо повећава итд.

Криза је привредна. Довољно је запазити и саму незапосленост и у вези с тим рад у иностранству, платни дефицит, инфлацију... Друштво које хоће да је социјалистичко и да сва основна права човека, његов положај у друштву, изведе из његовог рада, не може поделити то друштво на људе који имају сва права, запослене, и оне који немају никаква права, незапослене.

Криза је рада — нема радне дисциплине: боловања, изостанци...

Криза је социјална. Друштвене разлике, пре свега између богатих и сиромашних, повећавају се брзо. Довољна је за то и разлика између запослених и незапослених. Наравно, нико није за аскетски социјализам и уравниловку. Али разлике се повећавају не по основу рада него по свим другим основима, и у знатној мери — илегално. Подаци о тзв. привредном криминалу су позив на узбуну.

Криза је, особито озбиљна, састава друштва. И ово тражи озбиљно проучавање. На једној страни незапосленост, на другој оскудица радника и сељака, необрађена земља. Остављајући друге чиниоце, овде врло рђаво утиче школски систем, који је прављен идеално, али и идеалистички, за високо развијено друштво, где сви могу и треба да буду интелектуалци, а нико радник или сељак. И управо интелектуалци чине огромну друштвену суперструктуру, сувише сложену и бројну, непродуктивну, која тешко притиска производну инфраструктуру, не остављајући јој значајнију могућност сопственог развоја, конкурентности на светском тржишту итд., због чега се иде у иностране дугове.

Криза је политичка — сувише сложен политички систем, који не стиже да реши сукобе интереса ни да довољно усклади гледања, као ни да сузбије бирократију и технократију.

Криза је културно-идеолошка, јер се значајни друштвени елементи знатно разликују у питању даљег развоја, нарочито у конкретним питањима остваривања начела која сви усвајају.

Криза је морална. Нема уопште учвршћеног морала који одговара суштини новог друштва, тј. самоуправно социјалистичког.

II

Што се тиче узрока кризе, озбиљних социолошких проучавања и нема. Наши социолози се баве делимичним и у основи у великој мери споредним питањима, као да и они гасе пожаре. Нека најкрупнија питања нису ни додирнули. Може се говорити само на основу општих посматрања и размишљања.

Прво и основно питање које треба поставити јесте питање остварљивости тако напредног и хуманистичког друштвеног социјалистичког система како је замишљен наш систем. Другим речима, треба проучити основну мисао Марксовог историјског материјализма о нужном односу између развоја друштва и врсте производних односа, из које он изводи закључак да социјализам постоји тек кад нема више робе, тржишта и новца. Питање је, дакле, могућности правог социјализма данас уопште у свету. А ако тај прави социјализам још није могуће изградити, онда се

мора одредити докле се може ићи у том правцу. Иначе се пада у волунтаризам, ако не и у утопизам. Отуд логично следи и питање самоуправне варијанте социјализма. Очито је да се самоуправљање недовољно остварује. Основно питање које се ту поставља је у следећем: да ли се на данашњем ступњу развоја нашег (али и сваког другог друштва!) може у потпуности остварити тај, иначе идеалан систем? А уколико то није могуће, није ли боље прилагодити га стварним условима? Конкретно говорећи: ако радник данас није у стању, с обзиром на своје образовање и слободно време, да заиста самостално решава толики број сложених и често техничких питања тако да стварно одлучивање прелази у руке технобирографије, која ужива повољан положај да одлучује, али да не одговара за одлуке (за које одговарају радници-самоуправљачи, иако само формално одлучују), није ли боље да се његова надлежност задржи само на заиста основним одлукама, али које ће бити способан да стварно доноси (између осталог и јер ће тако имати довољно времена да проучи разне могућности)? Немогућност остварења у пуној мери социјализма и посебно самоуправљања нужно повлачи за собом и постојање, иако у другом виду, експлоатације и отуд и оштрих друштвених сукоба, па и борби, што нужно изазива, уз друге чиниоце, и одговарајуће друштвене кризне ситуације. Разлика између нормативно постављеног система и његовог неостваривања у пракси и није ништа друго до оно што се може назвати кризом, чији је узрок неусклађеност система са друштвеним законима склада производних снага и производних односа. Отуд сукоб система и стварног тока у друштву. Систем се стално руши и не може сам себе да креће и одржава у предвиђеном поретку, па стално тражи помоћ споља, вансистемску, пре свега државну. И што даље, све више. Тако се троше огромна средства, а основ система, привреда, почиње да стоји у месту или и опада. Управљање привредом и друштвом се све више „отуђује“ од номиналних самоуправљача. Такво непотпуно самоуправљање нужно води претераном егоизму, тј. тешко долази до усклађивања оштрих сукоба интереса сваке врсте, што у пракси доводи до покушаја да се обезбеде само сопствени ужи интереси тј. до групносојинског понашања и до тзв. „затварања“ свих врста. Борба за договарање и споразумевање уместо купопродајних односа у привреди у ствари је доказ да складни, солидарни односи нису још довољно остварљиви. Отуд и тешкоћа да се дође до ефикасног планирања, отуд врло озбиљно непридржавање договора и споразума, па и самих важних закона. Отуд неефикасност таквог споразумевања, јер се одлуке доносе касно и компромисно. Отуд и све јача улога државе, мада још увек недовољно ефикасна, јер се жели да она буде мања него што, изгледа, мора да буде на овом ступњу развоја. Отуд она интервенише по правилу касно, с устезањем, скоро кришом, привремено, без дугорочног плана, што све погоршава стање.

Уз то још поменимо чинилац систем друштвених вредности. Мора се рећи да је у пракси социјализам уопште недовољно изградио свој систем вредности. У капиталистичком окружењу и везан за капиталистички свет, социјализам је у великој мери усвојио и његов систем вредности, што се уобичајено назива систем вредности „потрошачког друштва“. То значи да је основни циљ материјално богаћење, које се не схвата као средство за остварење других, дубљих хуманих вредности. Ове друге су више-мање заборављене и настаје сурова борба око стицања материјал-

ног богатства, с експлоатацијом, конкуренцијом и свим оним што доноси робно-новчана, тржишна привреда. Све остало је потиснуто у позадину, као врло далек циљ. Развила се идеологија тзв. робне социјалистичке привреде, против које се, наравно, као нужне на датом ступњу развоја, не може имати ништа. Али кад је већ то тако, онда и систем, идеалан, жељан, треба томе прилагодити, с једне стране, а исто тако, с друге, поступно изграђивати и систем нових, хуманих, социјалистичких вредности, где ће стварно главна вредност бити човек, а не новац. Тиме се проблем не решава, али се ублажава сукоб идеалног, високог система самоуправног социјализма и објективног стања друштвене основе, која није још довољно развијена за такав систем.

Овде се не наводе бројни други узроци, мање важности, који се једним делом могу сматрати грешкама, мада ту има и објективних чињеница (као, нпр., многонационалност Југославије, неједнакост у развоју и сл.). Ту, пре свега, долази оно што се уопштено може назвати прекомерним трошењем. Остављајући нерационалност трошења услед недовољне усклађености и недостатка, планирања као и просто погрешних процена (особито у улагањима) и идеолошких застрањивања (страх од богаћења сељака и занатлија, нпр.), прекомерно се троши, с једне стране, из жеље да се достигне стандард „потрошачког друштва“, а с друге стране, нарочито, у племенитој тежњи да се масама да оно што се узима као својство социјализма — социјална заштита, могућност културног уздицања и сл., при чему, како је поменуто, има далекосежне последице школски систем.

III

Како изићи из кризе? Ако су утврђени узроци тачни, треба покушати њих уклонити.

Најпре треба изнова промислити саме основе система како би се они по потреби исправили у смислу омогућавања да он функционише спонтано, сопственим снагама, по сопственим законима, без интервенције чинилаца који су му супротни, што је, како је речено, немогуће, ако се не води рачуна о основним снагама које се морају уважавати на датом ступњу развоја друштва. Ту би помоћ социологије била одлучујућа, јер би она морала да утврди да ли заиста постоји и у којој мери несагласност система са стварним ступњем друштвеног развоја, како је овде претпостављено. Изгледа да се, иако са жаљењем, мора дати много више могућности деловања тзв. економским законитостима, грубље речено, економској нужности, што значи одустајање од племенитог напора да се њиховим пригушивањем брзо остваре високи социјалистички идеали слободе и благостања, солидарности и хуманости. И то не, наравно, да би се од ових идеала одрекло, него у тачно уоченој истини да пригушивање економских нужности не приближава него удаљава њихово остварење. Мора се, с другог гледишта гледано, допустити да економска нужда натера људе да одговорно и пуном снагом раде и буду рационални кад то већ не може да се постигне самоуправном социјалистичком свешћу и савешћу, које племенито очекивање доводи до превелике неодговорности у сваком погледу. Таква нужда ће довести и до одговарајуће сразмере

друштвених слојева, одн. професија, тј. до смањења неодрживе несразмере између производних и непроизводних скупина, до смањења броја функционера, бирократије и технократије, сувише разубеног државног и друштвеног апарата итд. Боље је то уочити на време и учинити оно што је нужно мирно и плански него закаснити па морати радити брзо и непромишљено и морати посегнути за још грубљим мерама.

Упоредо с тим, мора се у том изнова промишљеном систему социјализма далеко већи значај дати развијању заиста социјалистичког система вредности и у мери која је могућа васпитати људе да не јуре искључиво за материјалним, поготову не површним, лаким и луксузним, вештачки натуреним вредностима које доноси тржиште, конкуренција, жеђ за зарадом итд. Не треба заборавити да, поред све детерминисаности материјалном друштвеном основом, извистај простор слободе изграђивања човека ипак остаје. Изгледа очито да је тај простор у нас остао потпуно занемарен.

Предуслов долажења до тачног утврђивања нашег стања, узрока који доводе до нежељеног и мера које треба предузети несумњиво је ослобођење од робовања догмама, одн. слобода расправљања свих људи добре воље, за што постоји начелна сагласност, али у пракси се још недовољно спроводи.

IV

Реченом треба додати, с гледишта писца ових редова, поглед на стање морала у нас. Нема сумње да је морал изузетно значајан друштвени чинилац — он покреће људе на слободно, спонтано деловање. Ако морал није у сагласности са системом, онда ће кршење система најзад постати неподношљиво. То је, чини се, случај у нас данас. Постоји очита криза морала, чак је она у основи била и претходница кризе у другим друштвеним областима. Морални чинилац је изванредно важан у одређивању карактера човека, у изграђивању његовог система вредности. Ако се хоће самоуправносоцијалистички човек, мора се имати и такав морал.

Ма колико непријатна, ипак стоји, изгледа, чињеница да у нас не влада такав морал, да њега треба изграђивати. У једном другом напису показали смо на примеру основних моралних вредности самоуправног социјализма (друштвена својина, поштовање права самоуправљача, поштовање договора и споразумевања, забрана експлоатације итд.) како се оне мало поштују. Иако морал не може бити много друкчији него што одређује пре свега ступањ развоја производних снага и производних односа, ипак он може бити у извесној мери друкчији и утицати на брже остварење одређених друштвених вредности и потпуније функционисање датог, односно жељеног система. У нас је област моралног васпитања скоро потпуно запуштена. Није овде место да се о томе говори, али и то треба имати на уму при раду на изградњи друштва које желимо.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON THE CRISIS IN OUR SOCIETY

Our society is faced with a multiple crisis: economic, political, ideological and moral. The goals, set up by the system, have not been realized, the system does not operate. There are some efforts to prevent the crisis by partial and uncoordinated measures, but without success. The essential cause of this crisis is the impossibility of fully realization of the socialistic self-management system, which is really ideal by itself, but it is impossible to apply it in so undeveloped society, as our society is. That is why the system cannot operate by itself, spontaneously, but requires the intervention of the state, and this has many unfavourable consequences. Therefore, the system should be brought closer to reality. In fact, this means that more space should be left for the operating of economic necessities. At the same time, there is to develop a system of socialistic social values and a socialistic moral, as a barrier to the values and moral of the „consumers' society“, because, although these factors cannot change the essential feature of the society which is determined by the level of its development, they can contribute to a certain degree, towards a more socialistic society than it is.

RÉSUMÉ

UNE CONTRIBUTION À LA DISCUSSION SUR LA CRISE DE NOTRE SOCIÉTÉ

Notre société se trouve dans une crise multiple: économique, politique, idéologique, morale. Les buts de la société tels qu'ils sont définis par le système ne se réalisent pas, le système ne fonctionne pas. On essaye d'y parer par des mesures partielles, non coordonnées, mais sans succès. La cause essentielle de cette crise est l'impossibilité de réaliser complètement le système de socialisme autogestionnaire, qui est vraiment idéal, pris en soi, mais que est irréalisable dans une société tellement sous-développée comme c'est la notre maintenant. C'est pourquoi le système ne peut pas fonctionner lui-même, spontanément, mais exige l'intervention de l'Etat, ce qui engendre beaucoup de défauts. Il faut donc être réaliste et rapprocher le système à la réalité. Essentiellement, cela veut dire qu'il faut laisser plus de place au fonctionnement des lois économiques et de la nécessité économique. En même temps, il faut essayer de développer le système socialiste des valeurs sociales et la morale socialiste comme le rempart contre les valeurs et la morale de la „société des consommateurs“, car, quoique ces facteurs ne puissent pas changer le caractère essentiel de la société, déterminé par son degré de développement, ils peuvent quand même contribuer à ce que la société soit plus socialiste qu'elle l'est.